

UOT 159.9

Vüsalə Sərdar qızı Əliyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi
<https://orcid.org/0000-0003-2998-0543>

UŞAQ OYUNLARININ TƏŞKİLİNDƏ PSIXO-PEDAQOJİ ƏSASLARIN ROLU

Вюсала Сардар гызы Алиева
доктор философии по педагогике, преподаватель
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ В ОРГАНИЗАЦИИ ДЕТСКИХ ИГР

Vusala Sardar Aliyeva
doctor of philosophy in pedagogy,
teacher at
Azerbaijan State Pedagogical University

THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL BASES IN THE ORGANIZATION OF CHILDREN'S GAMES

Xülasə. Oyunun kortəbii inkişafı ilə uşağın rol davranışı sadə təqlid səviyyəsində qala bilər və onun mürəkkəb formalarına çatmaya bilər. Uşaqlarda oyunun məqsədyönlü formalaşdırılması ilə rolun mənimsənilməsi daha uğurlu olur. Uşaqların məktəbə hazırlanmasında oyun fəaliyyəti psixo-pedaqoji nöqtəyi-nəzərdən qiymətləndirilir. Ayrılıqda nə pedaqoji (tərbiyə), nə də psixoloji (özünütərbiyə) prosesi kimi yanaşılır. Oyun, bir fərdin sosiallaşması üçün "təcrübə meydanı" funksiyasını yerinə yetirir.

Açar sözlər: *oyunlar, uşaq, bağça, pedaqoji oyunlar, uşaq inkişafı, Vıqotski, Piaje, Elkonin*

Резюме. При спонтанном развитии игры ролевое поведение ребенка может оставаться на уровне простого подражания и не достигать его сложных форм. При целенаправленном формировании у детей игры овладение ролью становится более успешным. Игровая деятельность по подготовке детей к школе оценивается с психолого-педагогической точки зрения. Отдельно он не рассматривается как педагогический (воспитание) или психологический (самовоспитание) процесс. Игра служит «экспериментальным полем» социализации личности.

Ключевые слова: *игры, дети, детский сад, педагогические игры, развитие ребенка, Выготский, Пиаже, Эльконин*

Summary. With the spontaneous development of play, the child's role-playing behavior may remain at the level of simple imitation and not reach its complex forms. With the purposeful formation of play in children, mastering the role becomes more successful. Game activity in preparing children for school is evaluated from a psychological and pedagogical point of view. Separately, it is not considered as a pedagogical (education) or psychological (self-education) process. The game serves as an "experimental field" for the socialization of the individual.

Key words: *children's games, kindergarten, educational games, child development, Vygotsky, Piaget, Elkonin*

Üç yaşına qədər uşaqlarda şərti obyektiv hərəkət formalaşır, onun vasitəsilə uşaqda müstəqil oyun fəaliyyəti inkişaf edir. Oyun rol, davranış proseslərinin geniş spektrini əhatə edir və

birbaşa rolun təqlidindən başlayaraq, şüurlu işləməsinə qədər, o cümlədən müxtəlif əlaqələr və münasibətləri əhatə etməlidir.

Oyun prosesində uşaqlar rollar zamanı müxtəlif bacarıqlar mənimsəməlidirlər. Məsələn, oyun rolunu öhdəsinə götürə bilmək (yəni, roldakı oyunun öhdəliklərini bilməlidir), əməkdaşlıq bacarığı.

Rollu oyun davranışının həmişə iki aspekti olur. Birincisi, obyektlərlə rola uyğun hərəkətlərdir (həkim iynə vurur, sürücü maşını idarə edir və s.); ikincisi, başqa insanlara yönəlmiş rollu nitqdir (həkim xəstədən onu narahat edən şeyləri öyrənir, müəllim şagirdə soruşur və onun cavabını dinləyir). Buna görə də oyun rolunu tam mənimsəmək üçün uşaq təkcə rola xas olan şərti obyektiv hərəkətləri yerinə yetirə bilməməli, həm də başqa bir oyun rolunun daşıyıcısı kimi tərəfdaşla danışa bilməlidir.

Oyun prosesində uşaqların sosial inkişafını təmin edən rol hər zaman (faktiki və ya potensial olaraq) digər rollarla əlaqə və münasibətlərdə olur. Onlarla birlikdə bütöv bir sistemi təşkil edir. Məsələn, tibb bacısı, həkim-həmkar və s. rollu oyunda uşaq müxtəlif obrazların daşıyıcılarının hərəkətlərinə və nitqinə, onun rolu ilə mənaca əlaqəli (məsələn, həkim qarşılıqlı əlaqədə olmalı və xəstə ilə bir şəkildə danışmalıdır və s.) olduğunu görür. Həmçinin, uşaqlarla oynayarkən, uşaq baş verən süjetdən asılı olaraq öz oyun rolunu ehtiyacı olduqda dəyişdirə bilməlidir (məsələn, “xəstə olub”, “tibb bacısı”, sonra “baş həkim” və s.). Bu çox vacibdir, çünki oyunun süjeti həmişə dinamikdir, oyun prosesində inkişaf edir və uşaqlar ona yeni rollar daxil etməlidirlər (lakin hər zaman oyuna yeni iştirakçıları daxil etmək istəyi və imkanı olmur).

Oyun zamanı bütün bu bacarıqlar uşaqlarda tədricən inkişaf etdirilir. 4 yaşlı uşaqlar üçün oyun rolunu qəbul etmək və təyin etmək, tərəfdaş-oyuncağa yönəlmiş xüsusi rol oynama hərəkətlərini həyata keçirmək, qoşa rol oynaya bilmək, tərəfdaşla dialoq qurmaq bacarıqları zamanla formalaşır. Oyun fəaliyyətini ilk üsulu təqliddir. Təqlid uşaqların ilk oyun fəaliyyəti hesab olunur. Onlar böyükləri yaxından izləyir və onların hərəkətlərini olduğu kimi təkrar etməyə çalışırlar. Belə təqlidi oyunun elementləri 5-6 aylıq uşaqda belə müşahidə edilə bilər.

Rollu oyunlar süjetli-rollu və dramatik olaraq iki yerə bölünür. Rollu oyunlar yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirmək və düşünülmüş müxtəlif vəziyyətlərdə qazanılmış bilik və bacarıqla-

rı tətbiq etmək üçün çox münasibdir. Dramatik oyunlar uşağın izləməli olduğu, əvvəlcədən seçilmiş süjetlə xarakterizə olunur. Bunlar həm fərdi, həm də qrup şəklində həyata keçirilən müxtəlif oyunlardır. Dramatik oyunlar sənət, peşə bacarıqlarını, insanlarla ünsiyyət qurma bacarığını inkişaf etdirir.

Didaktik oyunlar yorucu təlim prosesini uşaqlar üçün həqiqi əyləncəyə çevirən təhsilləndirici oyunlardır. Didaktik oyunlar bəzi sistemləri, hadisələri, prosesləri öyrənməyə yönəldilib, buna görə də onların əsas məqsədi yeni biliklər əldə etmək və onları tətbiq etməkdir.

Tikinti-quraşdırma oyunlarını uşaqlar olduqca erkən – 1-1,5 yaşından oynamağa başlayırlar. Əvvəlcə qatlanan platformalar, kublardan tikilmiş evlər quraşdırılır, yalnız bundan sonra tikintiyə başlanılır. Bir çoxları tərəfindən tanınmış və sevimli LEQO-lar bu sahədə əvəzolunmaz vəsaitdir. Bu oyunlar müstəqil tikinti-quraşdırma və yaradıcılıq qabiliyyətlərini mükəmməl şəkildə inkişaf etdirir, sxemlərin quraşdırılması isə diqqəti inkişaf etdirir.

Hərəkətli oyunlar uşaqların fiziki inkişafını, təlimi, koordinasiya, reaksiya sürəti və s. cəhətləri inkişaf etdirir. Yəqin ki, elə bir uşaq yoxdur (böyüklər də) ki, qaçdı-tutdu, gizlənqaç oynamasın. Bunlar uşaqların fiziki inkişafına yönələn oyunlardır.

Elə oyunlar vardır ki, onları bir neçə qrupa aid etmək olar. Məsələn: didaktik, hərəkətli, rollu oyunlar və s. Yaş artdıqca uşaqların oyunlara münasibəti dəyişir. Bu, uşağın şəxsiyyətinin inkişafı, tələbatların, maraqların məzmununun dəyişməsi ilə bağlıdır.

Ümumilikdə uşaq oyunlarının psixopedaqoji vəzifələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

- psixi inkişaf;
- fərdiyyətin inkişafı;
- mənəvi keyfiyyətlərin formalaşması;
- insanlarla münasibətlərin tənzimlənməsi;
- şəxsiyyət strukturunun formalaşdırılması;
- yaradıcı qabiliyyətlərin inkişafı;
- məktəb təliminə hazırlıq və s.

J. Piajenin uşağın intellektual inkişafının əməliyyat konsepsiyası kontekstində hazırlanmış uşaq oyunu nəzəriyyəsi böyük maraq doğurur. O, oyunda böyüklər dünyasının qanunlarından fərqli, xüsusi qanunlara uyğun qurulmuş uşağın unikal, özünəməxsus dünyasının qeyd edirdi.

Piaje əsas diqqəti uşağın tərəkürünün inkişafında oyunun roluna xüsusi qeyd edir. Piajenin fikrincə, oyun fəaliyyəti assimilyasiya fəaliyyətidir ki, burada uşaq subyektin malik olduğu hərəkət sxemlərini reallığa tətbiq etməklə reallığı mənimsəyir və ona tabe edir. Oyun fəaliyyətinin simvolik təbiəti sərt məkan-zamanla məhdudlaşan zəkadan keçid üçün şərait yaradır.

Oyunun inkişafının aparıcı mexanizmi kimi J. Piaje assimilyasiya mexanizmini belə adlandırır: “Psixik assimilyasiya, davranış sxemlərinə obyektlərin daxil edilməsidir ki, onların özləri də hərəkətlərin təkrarından başqa bir şey deyildir.” Oyunda uşaq ətraf aləmi özü üçün mənimsəyir və onu cəmiyyətə uyğunlaşdırır. Hətta böyüklərin uşağın davranışına qoyduğu məhdudiyyətlər nəticəsində yaranan münaqişələr də oyunda mənimsənilir.

Oyunda simvolu dərk etmək uşağın əvəz edici obyektlə müəyyən hərəkəti yerinə yetirmək bacarığından danışılır. L.S. Vıqotski “Oyun və uşağın zehni inkişafında rolu” məqaləsində yazır: “Oyun uşağın maksimal inkişaf zonasını yaradır. Oyunda uşaq həmişə orta yaşından, adi gündəlik davranışından yuxarıdır; o, sanki başı və çiyinləri özündən yuxarıdadır. Oyun, böyüdücü şüşənin diqqət mərkəzində olduğu kimi, bütün inkişaf meyillərini ehtiva edir; oyundakı uşaq, sanki adi davranış səviyyəsindən yuxarı sıçrayış etməyə çalışır”.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar artıq müstəqil nəticələr və ümumiləşdirmələr aparmaq qabiliyyətinə malikdirlər. Bu bacarıqların inkişafında didaktik oyunların əvəzsiz rolu vardır. Uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş bir çox oyunun vəzifələri onların əməkdaşlığını, şəkillərin, oyuncaqların birgə nümayişini, onların müqayisəsini, obyektlərin xüsusiyyətlərinin müzakirəsini, təsnifat üsullarını əhatə edir. Bu, uşaqlar üçün mövcud olan biliklərin, onların real və şərti situasiyalarda tətbiqi yollarının aktivləşdirilməsinə kömək edir. Tapşırığın yerinə yetirilməsi prosesində qarşılıqlı bilik və təcrübə mübadiləsi mühiti yaranır.

Vıqotski, oyunun dərhal həyata keçirilməyən ehtiyaclar olduğunu qeyd edirdi. Məktəbəqədər yaşda inkişaf edən və böyüklərlə münasibətlər sistemində yönəlmiş ümumiləşdirilmiş, qeyri-obyektiv təsirlər yalnız xəyali vəziyyətdə həll edilə bilər və oyunun yaranmasına səbəb ola bilər.

Məhz xəyali situasiyanın oyunun fundamental xüsusiyyəti kimi müəyyən edilməsi Vıqotskinin yanaşmasını klassik oyun nəzəriyyələrindən əsaslı şəkildə fərqləndirir. Məktəbəqədər yaşda meydana çıxan görünən və semantik sahənin fərqliliyi uşağa xəyali situasiya yaratmağa imkan verir ki, bu da oyun fəaliyyəti üçün əvəzsiz şərtidir: erkən yaşda olan uşaq sözü bir şeylə sıx birləşdirir; semantik sahə ilə görünən sahə arasında uyğunsuzluğun qeyri-mümkün olduğu görünən dəyərlər kimi qeyd edir. Fikir əşyadan ona görə ayrılır ki, taxta parçası kukla rolunu oynamağa başlayır, çubuq ata çevrilir, qaydalara uyğun hərəkət əşyanın özündən deyil, fikirdən müəyyən olunmağa başlayır. Bu, uşağın real, konkret bilavasitə vəziyyətə münasibətində belə bir inqilabdır, onu bütün əhəmiyyəti ilə qiymətləndirmək çətinidir. Uşaq bunu dərhal etmir. Bir şeydən bir düşüncəni qoparmaq uşaq üçün olduqca çətin bir işdir. Oyun buna keçid formasıdır.

D.B. Elkonin göstərir ki, oyun və hər şeydən əvvəl rol oyunu cəmiyyətin tarixi inkişafı zamanı sosial münasibətlər sistemində uşağın yerinin dəyişməsi nəticəsində yaranır. Oyunun ortaya çıxması nəticəsində əmək bölgüsünün mürəkkəb formaları və uşağın məhsuldar əməyə cəlb edilməsinin qeyri-mümkünlüyünün aradan qalxmasının nəticəsidir. Rol oyununun meydana çıxması ilə uşağın inkişafında yeni, məktəbəqədər dövr başlayır.

D.B. Elkonin rol oyununun yaranması üçün ilkin şərtləri adlandırdı:

- 1) hərəkətlərin subyektdən ayrılması və ümumiləşdirilməsi;
- 2) uşaq tərəfindən formalaşmamış (aydın ifadə edilmiş funksiyası olmayan) obyektlərin başqalarının əvəzi kimi istifadə edilməsi;
- 3) öz hərəkətlərinin böyüklərin hərəkətlərindən ayrılması;
- 4) öz hərəkətlərini böyüklərin hərəkətləri ilə müqayisə etmək və onları müəyyən etmək;
- 5) böyüklərin hərəkətləri zəncirinin uşaq tərəfindən öz hərəkətlərində təkrar istehsalı.

Elkonin, həmçinin, uşaq oyununun inkişafının dörd səviyyəsini müəyyən etmişdi, bunlar aşağıdakı parametrlərdə fərqlənir: oyun hərəkətlərinin xarakteri, oyun rolunun xüsusiyyətləri, oyunun inkişafının məntiqi, qaydalara münasibət.

Oyun, uşağın şüurunun inkişafının ən vacib mənbəyi, davranışının özbaşınalığı, müəy-

yən rolların qaydalarında sabitlənmiş böyükələr arasında münasibətlərin modelləşdirilməsinin xüsusi bir formasıdır. Müəyyən bir rolun icrasını öz üzərinə götürən uşaq onun qaydalarını rəhbər tutur, impulsiv davranışını bu qaydaların yerinə yetirilməsinə tabe edir. Oyunun motivasiyası bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi prosesindədir. Oyun, həmçinin, hekayə və məzmunu vurğulayır. Məzmun, oyunda uşaq tərəfindən təkrarlanan böyükələr arasındakı münasibətlərdir. Oyun, adətən, qrup xarakteri daşıyır. Oynayan uşaqlar qrupu hər bir fərdi iştirakçıya münasibətdə təşkilatçı prinsip kimi çıxış edir, uşağın üzərinə götürdüyü rolun yerinə yetirilməsinə icazə verir və dəstək olur.

Ədəbiyyat:

1. https://az.wikipedia.org/wiki/Oyunlar_n%C9%99z%C9%99riyy%C9%99si
2. <https://dns-cabinet.ru/az/deberc/syuzhetno-rolevye-igry-letom-v-starshei-gruppe-syuzhetno-rolevye-igry-v/>
3. <https://metodiktovsiyye.blogspot.com/2015/09/rollu-oyun.html>
4. Babayev, H.A., Qasımova, S.A. Uşaq bağçalarında mütəhərrik oyunlar. – Bakı – 2001.
5. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulumu). – Bakı – 2012.
6. Seyidli, F. Qaydalı oyunlar. – Bakı, – 2018
7. <https://dou-petrovka.caduk.ru/p70aa1.html>
8. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının I Qanunu. – Bakı – 1993.
9. <https://naitreetgrandir.com/fr/etape/5-8-ans/fiches-activites/jeux/aide-tibou-aranger-les-jouets/>
10. <https://naitreetgrandir.com/fr/etape/5-8-ans/fiches-activites/jeux/acrobatiesgeometriques/>
11. <https://naitreetgrandir.com/fr/etape/5-8-ans/fiches-activites/jeux/batons-deconstruction/>
<https://www.teteamodeler.com/boiteaoutils/sommaire/5ans.asp>
12. <https://www.educatout.com/activites/themes/les-jeux-diriges-100.htm>

E-mail: vusale2000@gmail.com

Rəyçi: *ped.ü.fəls.dok. X.A. Həmidova*

Redaksiyaya daxil olub: 01.04.2022.